

УДК 331.105.44(497.11)"1903/1940"
329.281(497.11)"1903/1940"
070.26(497.11)"1903/1940"

DOI <https://doi.org/10.31212/novi.covek.2023.24.lal.51-77>

Јелена Лалатовић*

ПОТИСНУТО НАСЛЕЂЕ РАДНИЧКОГ
(САМО)ОБРАЗОВАЊА - ИДЕОЛОГИЈА ИЛИ
МЕДИОЛОГИЈА *НОВОГ ЧОВЕКА*
ПРЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

Апстракт: У овом раду указује се на проблем потискивања материјалног и нематеријалног културног наслеђа синдикалног покрета у Србији од његових почетака до 1940. године. Посебан нагласак је стављен на културно-просветне институције и праксе организоване радничке класе, пре свега, на културу штампе, која је обухватала новине, часописе, библиотеке и едиције. Циљ рада је да проблематизује методологије које би могле допринети синтези знања о културној баштини радничког покрета, те њеној критичкој интерпретацији, на супрот доминантном изједначавању историје радничког покрета с историјом Комунистичке партије Југославије.

Кључне речи: синдикална штампа, нови човек, раднички покрет, медиологија, студије културе, библиотека „Ослобођење”

* Институт за књижевност и уметност, Београд,
lalatovicj@protonmail.com

Увод

Један од зачетника студија културе као методе књижевне, културне и социјалне историје своју капиталну студију *Култура и друштво 1780–1950*¹ заснива на тези да појмови индустрије, демократије, класе, културе и уметности у савременом значењу имају заједничко родно место – индустријску револуцију. Он, такође, инсистира на томе да културалне студије као метода тумачења подразумевају проучавање односа између друштвеног тоталитета, с једне, и културних и уметничких производа, с друге стране. Неузимање целине у обзир води у арбитрарно успостављање корелације између економије и културе, чији је крајњи резултат пука апстракција или фалсификат.² Овакав аналитички оквир погодан је за тумачење вишесмислених и амбивалентних друштвено-културних формација какав је био и синдикални покрет у Србији пре Другог светског рата. Један од узрока ове амбиваленције свакако је и раскорак између улоге и значаја синдиката у обе југословенске државе и њихове потпуне невидљивости и немоћи у савременом српском друштву. Што се разлике између улоге синдиката у предратној и послератној Југославији тиче, она, најгрубље речено, није искључиво квалитативне, већ и функционалне природе. Омасовљавању синдиката, те културно-просветном аспекту

1 Raymond Williams, *Culture and Society 1780–1950*, (London: Chatto and Windus, 1959), 7.

2 Исто, 283.

њиховог деловања³ и у послератној Југославији поклањана је велика пажња. Но, ако пођемо од дефиниције да су „класни или независни синдикати оне радничке организације које су независне, како у односу на послодавца, тако и у односу на државни апарат”⁴, јасно је да период Друге Југославије представља раздобље структурне промене, у коме су синдикати функционисали и као део државног апарата. Будући да су друштвено-политички успон и освајање власти Комунистичке партије постигнути, између осталог, њеним укореењивањем⁵ у Уједињени раднички синдикални савез Југославије (УРССЈ, 1925–1940), најснажније и најбројније радничке организације у међурађу, разлози за потискивање оних традиција које упућују на активност реформистичке Социјалистичке партије Југославије, једног од кључних актера у изградњи институција радничког просвећивања и самообразовања, могу се тражити у борби за легитимитет.

Међуратно раздобље обележено је сукобом и ривалством Комунистичке и Социјалистичке партије, будући да ова потоња настаје као опозиција револуционарној стратегији КПЈ. Овај идеолошко-организациони сукоб додатно је оптерећен чињеницом да су

3 в. *Културно-просветна делатност синдиката у Југославији*, (Београд: Рад, 1950).

4 Мирослав Јовичин, *Синдикати кроз историју: историја синдиката у капитализму до Другог светског рата*, (Нови Сад: Синдикална организација радника покрајинских органа и служби АПВ, 2010), 62.

5 в. Јосип Цази, *Развој синдиката у склопу Уједињенога радничкога синдикалног савеза Југославије*, (Загреб: Радничке новине, 1980).

лидери и неке од најзначајнијих личности социјалистичке партије и покрета пришли колаборационистима у Другом светском рату. Живко Топаловић, оснивач Социјалистичке партије, и његова супруга Милица Ђурић-Топаловић, једна од најистакнутијих ауторки у области социјал-демократске мисли и дугогодишња секретарка Централе за радничко васпитање, умрли су у емиграцији, будући да је Топаловић осуђен на Београдском процесу 1946. године. И у послератном добу, 1958. године, синдикални организатори и бивши функционери Социјалистичке партије, међу њима и Богдан Крекић, уредник *Уједињених синдиката*, званичног гасила УРССЈ, и Александар Павловић, потпредседник СПЈ, оптужени су за непријатељску делатност против уставног поретка, тј. да су сарађивали с четничким покретом у емиграцији.⁶ Овај случај такође је могао допринети табуизацији већ, услед колаборационистичке делатности њених лидера, проscribeваног наслеђа. Не мали број публикација у издању Института за историју радничког покрета Србије, претходнице Института за новију историју Србије, тематизује синдикални покрет. Једна од пионирских синтеза овог типа, која долази из самог покрета у међураћу, јесте *Положај радничке класе и синдикални покрет у Србији* (1928)⁷, опсежна студија Драгише

6 Срђан Цветковић, „Обрачун са социјалистима 1958: политички процес групе Крекић - Павловић”, *Историја 20. века* 1/2008, 85–100.

7 Драгиша Лапчевић, *Положај радничке класе и синдикални покрет у Србији*, (Београд: Издање централног секретаријата радничких комора, 1928).

Лапчевића, председника Српске социјалдемократске странке (1903-1919). Континуирани истраживачки интерес за историјат синдикалних организација (у оквиру Института за историју радничког покрета) обухвата период од шездесетих до осамдесетих година, при чему се радови Надежде Јовановић⁸ и Милице Миленковић⁹ издвајају на основу свеобухватне социоекономске перспективе. Но, све ове студије стављају акценат на синдикате, пре свега, као друштвене и економске чиниоце. То посредно доприноси распрострањеном општем утиску који пак сама грађа демантује – да је само комунистички активизам наглашавао и оснаживао идеолошке и културне димензије радничког организовања.

Улога синдиката у радничком образовању

Идеолошка борба условила је разумевање синдиката као својеврсног оруђа Комунистичке партије у револуционарном процесу. Премда су синдикати несумњиво „утирали пут радничким политичким странкама”,¹⁰ што је њихов кључни допринос модернизацији и демократизацији друштва на глобалном нивоу,

8 Надежда Јовановић, *Синдикални покрет у Србији 1929-1934*, (Београд: Запис, 1979).

9 Милица Миленковић, *Синдикални покрет у Србији 1918-1920*, (Београд: Рад, 1971).

10 Мирослав Јовичин, *Синдикати кроз историју : историја синдиката у капитализму до Другог светског рата*, (Нови Сад: Синдикална организација радника покрајинских органа и служби АПВ, 2010), 64.

њихов значај далеко превазилази ову димензију. Штавише, таква редукација нас природно, али прећутно усмерава на то да посматрамо партију као најважнији колективни субјекат историјских догађаја, а не пролетаријат као класу.

Савремена разумевања синдиката почивају на претпоставци да је задатак *модерних* синдиката, нарочито у тзв. посттранзицијским друштвима, да, ослобађајући се од баласта сарадње с „комунистичким апаратом”, заступају социјалне интересе радника, али тако да не доводе у питање класну хијерархију и експлоатацију на којима се заснива грађанско друштво. Мање или више отворено, оваква тумачења подразумевају или подржавају идеју да је синдикална организација, у суштини, једнака свим другим „организацијама цивилног друштва”.¹¹ Но, оваква интерпретација такође доприноси потискивању наслеђа радничких образовних институција из више разлога. Друштвено, политичко и културно деловање организованих радника утеловљивало је идеју да развој индивидуе и субјекта умногоме зависи од услова живота. Или, речима Рејмонда Вилијамса, заслуга радничког покрета и његових интелектуалних традиција је у томе што показује да је „људска природа” по себи производ целокупног начина живота, културе (*nature vs. nurture*).¹² Разлог

11 Љубиша Митровић „Промене у друштвеној структури Србије – Неке карактеристике и тенденције на крају XX и почетку XXI века”, *Синдикати Србије у транзицији*, Зборник радова, (Ниш: Свен, 2003), 23.

12 Raymond Williams, *Culture and Society 1780–1950* (London: Chatto and Windus, 1959), 18.

зашто веза између радничког организовања и ових, данас општеприхваћених уверења, која чине методолошку основу хуманистичких наука, није самоочигледна лежи у занемаривању и потискивању наслеђа синдикалних борби.

На изглед, поистовећивањем синдиката и организација цивилног друштва успоставља се веза између организација у прошлости и садашњости. Тиме се посредно конструише спона између савременог тренутка и еманципаторског наслеђа не-комунистичког порекла. У југословенским оквирима, рад социјалистичких партија, које су у организационо-институционалном смислу легитимне наследнице социјал-демократских партија пре Првог светског рата, представља капиталан допринос у сфери алтернативних видова (само)образовања. Међутим, некритички антикомунизам, парадоксално, такође фигурира и као алат за фалсифицирање овог наслеђа. Раскол између комуниста и социјалиста не значи да су ови први тежили диктатури пролетаријата ради ње саме, нити да су се потоњи залагали за форме либералне демократије какве данас познајемо. Премда се, као што је већ речено, нису слагали око начина на које се класна борба може водити, и једни и други разумевали су борбу класа као органон за тумачење стварности, а промену у сфери производних односа и укидање експлоатације рада историјском мисијом радничке класе и читавог човечанства. Спис *Класна борба и раднички синдикати*, изворно објављен 1940. године у *Графичару*, билтену Савеза графичких радника и радница, то убедљиво потцртава: „Свеколико схватање света, сва тежња и све васпитање имућних друш-

твених класа тежи за тим да одржи и даље власт и посед у својим рукама. А тако исто те друштвене класе настоје како тим, тако и свим другим средствима своје моћи да се што боље и ефикасније заштите што им грозе и лебде над главом као Дамоклов мач од пораста снаге, моћи и утицаја без имућних друштвених класа. Насупрот томе, тежња је без имућних друштвених редова да поправе свој економски и социјални положај у животу и друштву. А затим, у току самога историјскога развитка друштва, и да се економски, социјално и духовно уздигну до друштвене моћи и свести за пуно своје класно ослобођење”.¹³

Овде се, дакле, говори о непомирљивости интереса капиталистичке и радничке класе, на штету ове друге, из чега она и црпи легитимитет да се заузме за властиту еманципацију. Оваква поставка је у самој сржи супротстављена концептима и вредностима цивилног друштва, које подразумева склад и сарадњу међу класама, а не укидање хијерархије. Ни актуелна схватања ни историографија у којој одјекују утицаји релативно краткотрајне идеолошке доминације Комунистичке партије Југославије не пружају превише могућности за тумачење које превазилази и наткриљује редукционистичка виђења улоге синдикалних организација и традиција у општим друштвеним и културним процесима.

У том смислу, појам радничке културе односи се на тежњу организованих радника да изнађу средства и

13 АЈ, Збирка 308, Синдикалне и друге радничке организације, Живојин Цветковић, *Класна борба и раднички синдикати*, 1940, 6.

моделе за властито образовање, као и механизме њиховог опстанка и међугенерациског преноса. Да би се пак полемизирало о њиховој (не)успешности, потребно је узети у обзир да је класни конфликт, односно идеја о непомирљивим и супротстављеним интересима уткана у институције радничког васпитања од самог почетка. Валентина Кезић је, истражујући попис конфискованих књига осјечког Обртничко-радничког друштва у последњим деценијама 19. столећа дошла до више значајних увида.¹⁴ Она, најпре, указује на то да су оснивачи просветних радничких друштава у Аустроугарској монархији били углавном људи из грађанске класе. Како ауторка објашњава, „поучавање радника одвијало би се у првом дијелу друштвене скупштине у којем би радници слушали поучна знанствена предавања „учењака”, али би и сами требали одржавати предавања и говоре, те читати извјештаје из занатских и техничких новина”.¹⁵ Примарна сврха ових активности била је описмењавање, а један од најчитанијих жанрова, судећи према инвентару конфискованих књига, љубавно-историјски роман. Но, убрзо је постало јасно да је протекторат грађанских интелектуалаца над институцијама радничког образовања имплицитно заснован на преношењу вредности класне сарадње и компромиса, што се огледа и у популаризацији одређених књижевних жанрова, укључујући и прозу која романтизује индивидуализам грађанске класе.

14 Валентина Кезић, „Од Гетеа и Скота до Ласала и Маркса. Што су читали радници у осјечким радничким друштвима у другој половини 19. столећа?”, *Хисторијски зборник* 2/2023, 47-74.

15 Исто, 56.

Ипак, раднички покрет је устрајавао у конституисању и очувању система алтернативног образовања које је раднице и раднике оспособљавало за организовање и побуну. За нешто више од пола века раднички покрет прешао је пут од пружања отпора облицима самообразовања који су представљали израз филантропских намера виших класа до стварања интелектуалаца којима је подршка и мрежа алтернативних васпитних и едукативних пракси омогућила да стекну знања која су им, као припадницима пролетерске класе и сиромашног сељаштва, рођењем била ускраћена. Довољно је осврнути се на биографије међуратних активиста и људи од пера, попут Богомира Хермана, Богдана Крекића или Милке Жицине, да би се разумело како је покрет обезбеђивао васпитно-образовну инфраструктуру тако да су људи из најнижих слојева имали могућност да уистину живе и стварају као „раднички космополити”.¹⁶

Усмена и штампана култура радничког покрета

Разграната струковна, организациона и управљачка структура синдикалног покрета као покрета освешћене радничке класе подстиче нас да размишљамо у смеру реконструкције свеобухватне културне парадигме овог покрета, не ограничавајући се на сукоб између револуционарних комуниста и социјал-

16 уп. Стефан Гужвица, „Богомир Херман: критичка мисао радничког интелектуалца”, *Herman, quo vadimus?*, (Београд: Мостарт Југославија, 2023), 199–245.

демократа, радикала и тзв. *центрумаша*, као повлашћену логику и оптику у разумевању баштине радничког покрета. Имајући у виду да је Комунистичка партија Југославије освојила власт и била носилац историјског развоја, наслеђе радничких и синдикалних организација се чита готово искључиво у кључу политичке историје. Но, сами програмски текстови пружају убедљиво утемељење за један другачији поглед на огромну али несистематизирану грађу, чија је досадашња рецепција одређена поменутом поделом.

Преводацац и синдикални организатор Живојин Цветковић у спису *Културни и идејни основи радничкога покрета* полази од претпоставке да социјалистички покрет није сачињен само од синдикалног и политичког крила, чије деловање дотиче питања елементарног опстанка радничке класе, него обухвата и бројне друге аспекте као што су сексуално васпитање, просвећивање, уметност, спорт, етика и физичка култура. Примарни културни утицај радничког покрета огледа се у томе што радницама и радницима омогућава да освесте властити субјективитет: „Јер, сама борба, сам тај рад међу радницима, са свима оним наизглед ситним, а тако потребним моментима и елементима у борби и раду, у агитацији, пропаганди и дискусији, што прате ту борбу и тај рад, диже и развија читав низ говорника, вођа, писаца, организатора и функционера из саме радничке средине, са самог терена класних борби. На тај се начин код радника, заједно са општим уздизањем радничке класе у борби и кроз борбу, нужним начином јавља неодољива тежња и потреба за читањем и студирањем, за критичким

посматрањем, за стицањем и продубљивањем знања и духовнога хоризонта, за личним усавршавањем.”¹⁷ Цветковић инсистира на томе да раднички покрет не може да се заустави на разини индивидуалног искуства, већ да је његов задатак да свако „индивидуално дело стицања знања и културе мора, напротив, да прожме дух и душу свих радника да постане *колективно дело и добро* целога радничкога покрета. Оно, као такво, мора се, дакле из руку појединаца *пренети* у руке и под вођство целине, целокупнога радничкога покрета, који са све већим својим рашћењем поставља све веће духовне и културне захтеве радничкој класи и целокупном друштву”.¹⁸

Посебно је занимљива реторичка инверзија коју Цветковић потврђује и када неколико редака касније парафразира чувену тврдњу из Марксове *Критике Готског програма* да ослобођење рада мора бити дело радничке класе. Цветковић додатно наглашава да културна еманципација такође мора бити израз „тежњи и борби саме радничке класе за своју властиту просвету и културу”.¹⁹ Уместо очекиваног – пропаганде или проповедања о томе како учешће у масовном покрету мења појединца – овај аутор изневерава очекивања постављајући питање како индивидуалне стратегије еманципације – попут „културног подизања” – да се послужимо фразеологијом тог времена – учинити општим добром.

17 АЈ, Збирка 308, Синдикалне и друге радничке организације, Живојин Цветковић, *Културни и идејни основи радничког покрета*, 1937, 28.

18 Исто, 29.

19 Исто, 30.

Ова изјава илуструје висок степен свести како о потреби да синдикати усвајају тековине грађанске културе, тако и о потреби да стварају властите, складиштећи знања, увиде и искуства која се стичу захваљујући друштвеној позицији најамног радништва и синдикалној борби. У тренутку када Живојин Цветковић објављује овај текст, такве праксе су општеприхваћене и широко распрострањене. Драгутин Владисављевић је 1911. године основао удружење „Будућност”, које је до 1928. издавало и истоимени илустровани часопис за децу. Паралелно с овом групом, основаном да задовољи васпитно-образовне потребе радничке деце, од 1910. године постојала је и Женска секција. Чињеница да се радничке организације намењене друштвено рањивијим деловима пролетаријата јављају релативно рано недвосмислено сведочи о томе да је идеја о културном развоју као класном интересу свих радница и радника била чврсто укореењена у покрету.

И Женска секција и „Будућност”, заједно са спортским (Спортски клуб Борац, Бициклички клуб Напредак, Шаховски раднички клуб) и културним удружењима (Слободна читаоница, Есперантски клуб, радничко-културно друштво „Цанкар” из Словеније), улазе у састав Централне за радничко образовање као кровне организације 1928. године. Од 1928. до 1938. године ова установа организовала је преко стотину предавања, окупљајући не само истакнуте социјалисте и радничке организаторе него и личности из свих области друштвеног и културно-уметничког живота. Примера ради, старешина Југословенске велике ложе трезвености Милош Поповић

више пута држао је предавања о алкохолизму. Поред очекиваних синдикалних тема (нпр. Лука Павићевић – „О радном времену”, „Радничко осигурање и лечење”, Милорад Белић – „Актуелни социјални проблеми и раднички синдикати”), велики број предавања посвећен је социјалним табуима попут прекида трудноће и менструације (Вилма Рашковић-Јанишева), фаталних болести и смрти (Борис Зарник – „Шта бива са људским телом под земљом?”). У значајној мери заступљена су и књижевна питања и дискусије о дивизивним темама у распону од женског права гласа, преко реформе југословенског школства до психоанализе и књижевне историје (нпр. Винко Витезица – „Шта нам говори уметност”).²⁰

Интернационализам и енциклопедизам на тематском плану, увек посматрани из угла развоја радничког покрета, представљају одраз и продужетак концепција на којима су утемељене периодичне публикације попут социјалистичких радничких календара и социјалистичких радничких читанки, чији су иницијатори били хероји социјал-демократије пре Првог светског рата Димитрије Туцовић и Душан Поповић. Ове су публикације објављиване у раздобљу од 1908. до 1929. године.²¹ Чланци су у њима распоређени тако да

20 *Десет година радничког васпитања*, (Београд: Штампарија Планета, 1938), 57-63.

21 Овај континуитет има и правно-пословну димензију, с обзиром на то да Социјалистичка књижара „Туцовић” улази 1923. у састав акционарског друштва „Ослобођење”, које ће петнаест година касније постати издавач истоимене синдикалне библиотеке.

се разлике између домаћег и страног садржаја готово и не примећују. Приповедање о радничким борбама у Европи и свету, паралелно с књижевним прилозима у којима класно-етичка порука превладава идиосинкразије, те информисање о најновијим научним достигнућима („Аероплан”, „Откриће Северног пола”)²² чинили су својеврстан курикулум самообразовања „новог човека”. Његова *differentia specifica* и јесте у тој тежњи за универзалношћу заснованој на идеји да су интереси свих који живе од свог рада суштински исти. Тај нови човек истовремено се и конституише и оплемењује кроз борбу. Његова идентификација и (само)разумевање утемељени су на високом вредновању генеричких обележја – радника као творца нове вредности у производњи и радника као борца за равноправност и социјалну правду у друштву.

Синдикални архив

Покретање „научне библиотеке” *Ослобођење* у две едиције – једној посвећеној питањима непосредног синдикалног рада на терену и другој посвећеној ширим друштвеним, политичким и културним проблемима – представљало је одговор на скроман ефекат предавачког програма, на чињеницу да „утицај Централне није далеко достигао и поред ове огромне просветне делатности”.²³ Инструктивност, те сажетост и

22 *Социјалистичка радничка читанка*, (Београд: „Туцовић”, 1910).

23 *Десет година радничког васпитања*, (Београд: Штампарија Планета, 1938), 22.

јасноћа излагања јесу стилско-реторичке особине радничке штампе коју препознајемо и у брошурама из поменуће едиције – *Да будеш социјалиста* Леона Блума, *Жена и политика* Милице Ђурић-Топаловић, *Синдикати и фашизам* Богдана Крекића, да наведемо само неке. Синдикална штампа није свесно избегавала илустроване публикације, будући да је Централа за радничко васпитање интензивно сарађивала са сарајевским часописом *Снага* (поднаслов: *илустровани раднички лист за културу и спорт*), као и да је *Будућност* од почетка замишљена као илустровани лист. Међутим, читанке и календари омогућавају нам увид у медијску политику покрета, јер осветљавају једну наизглед саморазумљиву чињеницу. Синдикална штампа инсистирала је на тексту као форми и средству за масовно просвећивање и образовање. Не само да је фотографија, најчешће заслужних личности из радничког покрета, и илустрација било изузетно мало него су оне углавном праћене скромним објашњењима, а њихов смисао могао се растумачити тек након читања текста. Ово својство завређује посебну анализу управо зато што је реч о историјском раздобљу у коме долази до експанзије илустроване и ревијалне штампе.

Да конкретизујемо: чланак о сукобу католичког клера и радничког покрета из *Социјалистичке радничке читанке* из 1910. године пропраћен је илустрацијом свештеника који у руци држи нож. Испод слике стоји – „Целат слободне мисли”.²⁴ Графички прилози, дакле,

24 *Социјалистичка радничка читанка*, (Београд: „Туцовић”, 1910), 21.

функционишу као паратекстуални елементи – они свој смисао достижу једино у синергији с текстом и теже обухватном појму и експликацији класног угњетавања. Значај и надмоћ писане, а потом и штампане речи у односу на слику Режи Дебре (Regis Debray), утемељитељ медиологије као хуманистичке дисциплине, објашњава овако: „Писмо као изум логике преобразило је човека: и то не толико оно што има и што чини, колико његове способности и снове. Писмо је најранијим обликом присуства на даљину радикално изменило човеков *простор*; преласком са „уланчавања” својственог усменим културама на линеарно ређање, оно је преобразило и његово *време*”. Он даље објашњава како писаној култури дугујемо апстракцију, идеју о универзалности, логичко закључивање, те критички дух као „способност враћања на раније стечено знање које се може визуелизовати и објективисати”. И, можда најважније, писаној речи и култури штампе такође дугујемо демократију, јер идеја једнакости пред законом подразумева да закон мора бити доступан свима и посредован текстом.²⁵ Идеологија просвећивања и еманципације кроз штампу, која, разуме се, није ексклузивно својство синдикалног покрета, није оквир који у потпуности може да објасни његову медијску и текстуалну политику, које откривају неке дубинске претпоставке антропологије „новог човека”, које напосто нису видљиве на равни анализе идеолошког садржаја.

Поред тога што су „дигући раднике економски, социјално и културно, раднички синдикати били

25 Режи Дебре, *Увод у медиологију*, (Београд: Клио, 2000), 54-55.

признати као корисни органи друштва чак и од њихових виђених начелних противника”²⁶, они по свом устројству обављају, поред васпитно-просветне, још једну битну улогу. Независност синдиката у односу на државу и послодавца постиже се и захваљујући унутрашњој демократији – чињеници да раднице и радници бирају синдикално руководство да доследно заступа заједничке интересе. У спису *Синдикати и фашизам* Богдан Крекић појашњава због чега су демократски процеси неопходни да би синдикат уопште опстао као пролетерска организација. Говорећи о начину на који је фашистичка диктатура у Италији изменила структуру синдиката, он тврди: „дакле, фашистички синдикати представљају сад једну нову грану државне организације. Држава је већ имала војничку, културну, фискалну, казнионичку организацију итд.; а сад има синдикалну организацију, законски сврстане произвођаче. Међутим, као што официри нису бирани од војника, нити порески чиновници од порезовника, тако ни локални и национални вође фашистичких синдиката нису бирани од доњих слојева, него су постављени од владе. За своја дела они нису одговорни члановима, него влади, они не примају своје директиве одоздо, него такођер од владе”.²⁷

На трагу медиолошког читања, текстуалне форме су неопходни алати за развој критичких вештина које учешће у организацијској демократији подразумева.

26 Богдан Крекић, *Синдикати и фашизам*, (Београд: Ослобођење, а. д. б. г), 22.

27 Богдан Крекић, *Синдикати и фашизам*, (Београд: Ослобођење, а. д. б. г), 14.

Зато се о синдикалној и радничкој штампи и може говорити као о средству самообразовања – не само зато што је преносила знања која би занатским радницима и пролетерима иначе била ускраћена већ и стога што је њена рецепција условљавала и подстицала развој способности које су јачале аутономију појединца. Такође, радничка класа је своје „право грађанства” у друштву које је системски онеспособљавало њену колективну субјективацију могла изборити једино стратешким складиштењем искуства класне борбе и улоге радничких медија у њиховом похрањивању. Лист *Уједињени синдикати* по својим реторичким, визуелним и формалним особинама баштини традицију радничких календара и читанки, али истовремено акумулирано искуство артикулише на још вишем нивоу апстракције. Овај лист пред крај свог излагања, од трећег броја 1939. године, носи поднаслов *Синдикални архив*.

То се може протумачити као завршетак и врхунац процеса учвршћивања *класе за себе*, тј. као оцеловљење свести радничке класе о себи као колективном субјекту. Када говоримо о међугенерациском преносу сећања и човеку као преносиоцу значења, остајемо на терену медиологије. Архив као оживотворена метафора складиштења упућује на висок ниво свести о властитој историјској мисији, јер, како је то јасновидно формулисао Дебре, „*Ното* ствара ново тиме што складишти”. За разлику од комуниколошке перспективе, која се, поједностављено речено, бави улогом медија у синхронијској комуникацији између појединаца, медиологија је заинтересована за тран-

смисију, која се тиче размене између колективних субјеката у дијакхронијској перспективи.

Дебре тврди: „Комуникација се врши у свим правцима, а трансмисија се свесним избором односи на 'оно најдрагоценије' и оно што задире у саму срж: велике тајне [...] тајне чији опстанак омогућује неком колективу да остане јединствен у тежњи ка заједничкој будућности, да се одреди у садашњости, да се разликује од суседа и настави уздигнуте главе. Тако нешто се не преноси на брзину, већ бираним речима и постепеним посвећивањем”.²⁸

Када се медиолошки увиди узму у обзир, постаје јасно због чега се култура синдикалне штампе тоталитетом својих форми и облика деловања креће ка појму и синтези. Она је егземпларна за доба које Режи Дебре именује као *графосферу*, раздобље великих еманципаторских пројеката, и грађанских и социјалистичких, чији је примарни медиј штампа. Графосферу, за разлику од доба логосфере, чији је кључни медиј рукопис, а субјекат „поданик коме наређују”, те насупрот „видеосфери”, доминацији визуелних медија који се обраћају човеку као конзументу и потрошачу, карактерише апеловање на свест индивидуе као „грађанина кога убеђују”.²⁹

Закључак

Медиолошка анализа, за разлику од исцрпне (и донекле исцрпљене) анализе идеолошког садржаја, мо-

28 Режи Дебре, *Увод у медиологију*, (Београд: Клио, 2000), 22-23.

29 Исто, 66.

же представљати полазиште за питање које непосредно искрсава – да ли је, поред већ познатих и истражених чинилаца политичке историје – ово наслеђе потиснуто и због неких инхерентних и ендогених својстава његових медија. Одговарајући на питање не само шта (уверења, вредности, концепти) конституише „новог човека” већ и којим се средствима он конституише као субјекат историје, медиологија такође представља и основ за даља истраживања о томе да ли су и како, на разини форме, а не само медијских садржаја, неке тековине синдикалне културе преживеле. То су истовремено и питања из домена интелектуалне и друштвене историје. Будући да је заинтересована за човека као преносиоца значења, медиолошка анализа подједнако је усмерена и на техничко-технолошке аспекте преноса као структура које производе значење и пре него што оно се оно артикулише као културна материја. У том погледу, она је методолошки блиска студијама културе, чије је инсистирање на дијалектичком разумевању односа материјалних фактора и духовних процеса, условило заокрет истраживачке парадигме од „значења као производа до производње значења”.³⁰ Такви приступи, који стреме „великим синтезама”, тј. метатеоријским подухватима, могу бити корисни у промени интерпретативно-спознајног модела у свим историјским дисциплинама – од фаворизирања партије као колективног субјекта до привилеговања саме радничке класе, те целине њеног институционалног и културног наслеђа.

30 Деан Дуда, „Хрвање с анђелима”, *Реч: часопис за књижевност и културу* 66. 12/2002, 94.

Резиме

Рад се, уз уводне и закључне напомене, састоји из три целине. У уводу се наводе и образлажу разлози због којих је култура штампе синдикалног покрета до Другог светског рата свађена једнострано, тј. као пуко сведочанство социо-економске активности. Истраживачи су се углавном бавили Комунистичком партијом Југославије, док су многе традиције радничког покрета, пре свега синдикалног организовања и самообразовања, поникле у делокругу Социјалистичке партије, тумачене примарно у кључу сукоба између социјалиста и комуниста. Затим се даје кратак преглед развоја институција радничког образовања, од оснивања првих радничких друштава до формирања зреле инфраструктуре радничког покрета у међуратном периоду, која је функционисала као систем алтернативног образовања за припаднике нижих класа. Након прегледа и анализе најзначајнијих форми усмене и штампане културе синдикалног покрета, прелази се на медиолошку анализу најутицајнијих периодичних публикација, као што су социјалистички раднички календари и социјалистичке радничке читанке, те *Уједињени синдикати*, гласило савеза свих гранских синдиката, које од 1939. године носи поднаслов „синдикални архив”. Овај тренутак тумачи се као прекретница у консолидовању класне свести пролетаријата, тј. као моменат у коме класа препознаје саму себе као легитиман историјски субјекат. Овим се, између осталог, и симболички довршава и заокружује процес изград-

ње „новог човека”. Најважнији увиди медиолошке анализе тичу се односа вишеструких улога синдиката и чињенице да је кључни медијум њиховог деловања текст, без обзира на то што делају у времену експанзије илустроване и ревијалне штампе. Улога образовних институција при синдикатима није само у томе да оспособљава раднике за интелектуални живот, већ је њихов задатак да раднике припреме и за учешће у интерним демократским процесима неопходним за опстанак синдиката као аутономне радничке организације. Тиме се може објаснити усредсређеност синдикалних медија на текст и њихова релативна равнодушност према визуелним медијима. У закључним напоменама констатује се да, за разлику од анализе дискурса, медиолошки приступ употпуњује истраживачки опсег теме конституисања „новог човека”. Овај приступ фокус истраживања измешта са питања шта конституише „новог човека” на питање којим се средствима он служи у процесу властитог формирања и разумевања као историјског субјекта.

Sources and Literature

Arhiv Jugoslavije, Zbirka 308, Sindikalne i druge radničke organizacije.

Cazi, Josip. *Razvoj sindikata u sklopu Ujedinjenoga radničkoga sindikalnog saveza Jugoslavije*. Zagreb: Radničke novine, 1980.

Cvetković, Srđan. „Обрачун sa socijalistima 1958. Politički proces grupe Krekić-Pavlović”. *Istorija 20. veka* 1/2008, 85-100.

Debre, Režiš. *Uvod u mediologiju*. Beograd: Clio, 2000.

Deset godina radničkog vaspitanja. Beograd: Štamparija Planeta, 1938. (cyrillic)

Duda, Dean. „Hrvanje s anđelima”. *Reč: časopis za književnost i kulturu* 66.12/2000, 79-107.

Gužvica, Stefan. „Bogomir Herman: kritička misao radničkog intelektualca”. *Herman, quo vadimus?*, prir. Stefan Gužvica, 199-245. Beograd: Mostart Jugoslavija, 2023.

Jovanović, Nadežda. *Sindikalni pokret u Srbiji 1929-1934*. Beograd: Zapis, 1979. (cyrillic)

Jovičin, Miroslav. *Sindikati kroz istoriju: istorija sindikata u kapitalizmu do Drugog svetskog rata*. Novi Sad: Sindikalna organizacija radnika pokrajinskih organa i službi APV, 2010. (cyrillic).

Kezić, Valentina. „Od Goethea i Scotta do Lasalla i Marxa. Što su čitali radnici u osječkim radničkim društvima u drugoj polovici 19. stoljeća?”. *Historijski zbornik* 2/2023, 47-74.

Krekić, Bogdan. *Sindikati i fašizam*. Beograd: Oslobođenja, b. g. (cyrillic)

Kulturno-prosvetna delatnost sindikata u Jugoslaviji. Beograd: Rad, 1950. (cyrillic)

Lapčević, Dragiša. *Položaj radničke klase i sindikalni pokret u Srbiji*. Beograd: Izdanje centralnog sekretarijata radničkih komora, 1928. (cyrillic)

Milenković, Milica. *Sindikalni pokret u Srbiji 1918-1920*. Beograd: Rad, 1971. (cyrillic)

Mitrović, Ljubiša. „Promene u društvenoj strukturi Srbije – Neke karakteristike i tendencije na kraju XX i početku XXI veka”. *Sindikati*

- Srbije u tranziciji, Zbornik radova, ur. Momčilo Stojković, Sandra Kostić i Snežana Spasić, 23-41. Niš: Sven, 2003.
- Williams, Raymond. *Culture and Society 1780-1950*. London: Chatto and Windus, 1959.

- Socijalistička radnička čitanka: godina 1910*. Beograd: „Tucović”, 1910. (cyrillic)
- Ujedinjeni sindikati: organ Ujedinjenog radničkog sindikalnog saveza*. Beograd: Ujedinjeni radnički sindikalni savez Jugoslavije, 1925-1940. (cyrillic)

Summary

Jelena Lalatović

THE SUPRESSED HERITAGE OF WORKERS' (SELF)EDUCATION: IDEOLOGY OR MIDEOLOGY OF THE NEW MAN BEFORE THE SECOND WORLD WAR

Abstract: This paper addresses the issue of suppression of cultural heritage of the trade union movement in Serbia from its beginnings until 1940. Special emphasis is placed on cultural and educational institutions and practices of the organized working class, primarily focusing on print culture, which encompassed newspapers, magazines, collections, and special editions. The aim of the paper is to scrutinize methodologies that could contribute to the synthesis of knowledge about the cultural heritage of the trade unions, and its critical interpretation, as opposed to the dominant equating of the history of the labor movement with the history of the Communist Party of Yugoslavia.

Keywords: trade union press, new man, labor movement, mediology, cultural studies, “Oslobodjenje” collection.

Besides introductory and closing remarks, the paper consists of three main parts. The introduction explains the reasons for one-dimensional understanding of the print culture of the trade union movement until the Second World War. Researchers have primarily focused on the Communist Party of Yugoslavia. Many traditions of the trade union movement, especially in terms of the unionist institutions of self-education, originated within the Socialist Party, were interpreted merely in the context of conflicts between socialists and communists. The next part provides a brief overview of the development of workers' self-education institutions from the founding of the first workers' societies to the formation of a mature infrastructure of the labor movement in the interwar period. At that point it functioned as an alternative education system for members of the dispossessed classes. After reviewing and analyzing the most significant forms of oral and print culture of the trade union movement, the focus shifts to a media analysis of influential periodical publications, such as socialist workers' calendars and socialist workers' readers, as well as the *United Syndicates*, the official organ of the major trade union federation. Since 1939 it bore a subtitle “union archive”. This moment is interpreted as a turning point in consolidating the class consciousness of the proletariat, i.e., as a moment in which the class recognizes itself as a legitimate historical subject. This symboli-

cally completes the construction of the “new man”. The most important insights from media analysis (mediology) concern the relationship between the multiple roles of the unions and the fact that text remains a crucial medium, regardless of the era of illustrated press. The role of educational institutions within the unions is not only to prime workers for intellectual life but also to prepare them for participation in internal democratic processes necessary for the survival of union as an autonomous workers' organizations. This can explain the focus of unionist media on text and their relative indifference to visual media. In concluding remarks, it is noted that, unlike discourse analysis, a mediological approach complements the research scope of the constitution of the “new man”. Mediology shifts focus from the question of what constitutes the “new man” to the means he used in the formation and self-identification as a historical subject.